

İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi

“Metin Avcı. *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, 448 s.”

Saliha VİDİNLİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul/Türkiye
Ph.D. Student, Ministry of National Education, İstanbul/Türkiye
salihavidinlioglu@gmail.com | orcid.org/0000-0001-9533-0317 | ror.org/00jga9g46

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Kitap Kritiği Book Review

Geliş Tarihi Date Recieved

13 Nisan 2023 13 April 2023

Kabul Tarihi Date Accepted

19 Haziran 2023 19 June 2023

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2023 30 June 2023

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Saliha Vidinlioğlu).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Saliha Vidinlioğlu).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu çalışma *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* adlı Metin Avcı'nın doktora tezinden kitaplaştırılan eseri konu edinmektedir. Avcı, Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin tevhid ve ulûhiyet, imanın mahiyeti, iman amel ilişkisi, büyük günah işleyen kişinin durumu, nübüvvet ve âhîret ve son olarak da kader ve kulların fiilleri gibi meselelerde görüşlerini ele almıştır. Avcı, Ebû Hanîfe'nin Mâtürîdî'nin fikirlerinin oluşmasında bir temel teşkil ettiğini ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini detaylandırıp geliştirdiğini savunur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İmam Mâtürîdî, Ebû Hanîfe, İman, Nübüvvet.

Abstract

This study deals with the work titled *The Influence of Abû Hanîfa on the Ideas of İmam Mâtürîdî*, which was produced from Metin Avcı's doctoral dissertation. Avcı discusses the opinions of Abû Hanîfa and al-Mâtürîdî on issues such as tawhîd and divinity, the nature of faith, the relationship between faith and deeds, the status of the person who commits major sins, prophethood and the hereafter, and finally fate and the actions of the servants. Avcı argues that while Abû Hanîfa's views on these issues form the basis for Mâtürîdî's ideas, Mâtürîdî provides a detailed and sophisticated account of Abû Hanîfa's theological views.

Keywords: Kalâm, Al-Mâtürîdî, Abû Hanîfa, Faith, Prophethood.

Metin Avcı tarafından doktora tezi olarak yazılan ve daha sonra *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* adıyla kitaplaşarak Ankara Okulu Yayınları tarafından yayınlanan eser çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Eser, giriş ve dört ana bölümden oluşmakla birlikte Avcı, çalışmasını kaleme alırken 'fikir-hadise irtibatı'na yani her fikrin sebep olduğu olay, zaman ve mekân gibi etkenlerine dikkat ettiğini belirtmiştir. Yazara göre Ebû Hanîfe'ye nispet edilen birçok eser bulunmakla birlikte bu eserlerin bazılarının ona nispeti şüphelidir ve bazı eserlerine ise kendinden sonra öğrencilere okutulduğu için eklemeler yapılmış bu sebeple de onun olmayan fikirleri onunmuş gibi kitaplarında geçmiştir. *Risâle ilâ Osman el-Bettî, Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müteallim, Kitâbü'l-Fıkhî'l-Ebsat, Kitâbü'l-Fıkhî'l-Ekber, Kitâbü'l-Vasiyye* ve *el-Müsned* adlı eserler Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserlerdir. Ancak Avcı, bu eserlerin sağlamlığı hususunda bir tercihte bulunmuş ve eserleri buna göre sıralamıştır. Avcı'ya göre bu eserler arasından Ebû Hanîfe'nin fikirlerini en iyi yansıtan ve eklemelere maruz kalmamış olarak *er-Risâle*'nin kendi yazması olduğu genel kabul görmüştür. Yazar Ebû Hanîfe'nin tüm eserlerinden yararlandığını belirtmiş ancak öğrencilerinin eklemeleri olan ve daha Ebû Hanîfe zamanında tartışılması mümkün olmayan konuları içeren eserlerindeki görüşleri dikkate almamıştır. Mâtürîdî'nin günümüze kadar ulaşmış ve kelâma dair en önemli eseri tek yazma nüshası bulunan *Kitâbü't-Tevhîd*'dir. Onun bir başka eseri ise *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsiridir. Mâtürîdî'nin görüşlerinde özellikle kelâma dair *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinden faydalandığını belirten yazar farklı konularda *Kitâbü't-Te'vilât*'a da değinmiştir.

Giriş kısmında çalışmanın ana konusu olan Ebû Hanîfe'nin Mâtürîdî'nin fikirlerinde öncül rol oynamasının Mâtürîdî'ye Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin hangi kanalla ulaştığı tespitini yapmayı zorunlu kıldığı ifade edilmiştir. (s.67) Bu sebeple yazar konuyu bu noktadan ele almaya başlamıştır. Ebû Hanîfe'nin Mürcîî olduğu bilinmekle birlikte o Eş'ârî tarafından zemmedilen Mürcie'den sayılmıştır. Bu noktada Şehristânî (ö.548/1153) onun 'sünnet Mürciesi'nden olduğunu belirterek Rey taraftarlarının ve özellikle Ebû Hanîfe'nin yolundan gidenlerin Kûfe Mürciesini oluşturduğu ifade etmiştir. (s.69) İmam Mâtürîdî'nin görüşlerinde de Mürcîî kaynaklı Hanefî

fikirlerin etkili olduğu bilinmektedir. Yine o Hanefî kaynaklı bir eğitim almış, Ebû Hanîfe'nin fikirlerini en iyi bilen kişi olarak tanımlanmıştır. İmam Mâtürîdî'nin Semerkand Hanefîliği'nin öğretildiği Dâru'l-Cüzcâniyye'nin bir temsilcisi olduğu ve hoca silsilesinin Ebû Bekir el-Cüzcânî ve Ebû Nasr Ahmed b. el-İyâzî sayesinde Ebû Hanîfe'ye ulaştığı tespit edilmiştir. (s.76) Yazara göre Mâtürîdî öncesinde de Semerkand'da Hanefî ve Mürcîî fikirlerin yaygın ve etkili olduğu görülmekte, Mâtürîdî'nin Mürcîî fikirlere karşı olmadığı onun Mu'tezile ve Hâricîler'e keskin eleştiri tavrını Mürcie'ye karşı göstermemesinde kendini belli etmektedir.

İmam Mâtürîdî'nin Tevhid Anlayışında Ebû Hanîfe'nin Etkisi adlı birinci bölümde İslâm'ın temeli ve en önemli ilkelerinden olan tevhid anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde bunu destekler mahiyette İmam Mâtürîdî'nin tevhidi, âlemi var edenin bir olması ve birden fazla olmaması şeklinde tanımladığı, Ebû Hanîfe gibi bu birliği yalnızca sayı bakımından bir birlik olarak düşünmediği belirtilmiştir. (s.82) Allah'ın isim ve sıfat kavramları ilk defa Ebû Hanîfe tarafından kullanılmış, bu isim ve sıfatlarının ayrımı ve arasındaki farklar ise Mâtürîdî tarafından ortaya konmuştur. (s.90) Ebû Hanîfe Allah'a kendisinin belirlediği haricinde isim ve sıfatların konulamayacağını belirtmiş, Allah'ın sıfatlarını zatî ve fiilî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yine o, haberî sıfatlarda te'vile gidilemeyeceğini ve bu sıfatların te'vilsiz bilâ keyf kabul edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Ancak Mâtürîdî Allah'ın sıfatları konusunda te'vîli kabul etmiş, temelde Ebû Hanîfe'nin sıfat görüşlerini kabul etse de zatî ve fiilî sıfatları tam olarak ayırmanın mümkün olmayacağını savunmuştur. Ancak yazara göre Ebû Hanîfe'nin haberî sıfatları te'vîl etmeyip Mâtürîdî'nin ise te'vîl yoluna gitmesi şeklindeki bu yöntem farklılığı fikir ayrılığı olarak okunmaması gerekmektedir. Çünkü ona göre Ebû Hanîfe icmâlî tefsir yaparak sıfatlar Kur'ân'da nasıl açıklandıysa o şekilde kabul etmiş, Mâtürîdî ise tafsîlî te'vîl yolunu tutmuştur. (s.126)

Yazara göre âlemin sonradan yaratıldığı, Allah'ın kadim, yarattıklarının ise hâdis olduğu tüm kelâmcılar gibi Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî tarafından da vurgulanmıştır. Bununla bağlantılı şekilde Ebû Hanîfe âlemde var olan değişimden yola çıkarak değişenin bir değiştiricisinin bulunması gerektiğini belirterek Allah'ın varlığına ulaşmıştır. (s.130) Ebû Hanîfe'den daha çeşitli deliller ileri sürerek âlemin hâdis olduğunu kanıtlayan Mâtürîdî, Allah'ın varlığı ve birliği meselesini Dehriyye, Hıristiyanlar ve Yahudiler'in görüşlerine karşı görüşler ileri sürerek de kanıtlamaya girişmiştir. Mâtürîdî bu gibi kanıtlama girişimlerinde kaynak olarak Kur'ân'ı temel almış ve aklî ispat metodlarını sık sık kullanmıştır. Âlemdeki mevcut düzen yaratıcının birliğini kanıtlamakla birlikte iki yaratıcının bulunması halinde evrende bir karışıklık ve kaos ortamının meydana geleceği anlamına gelen burhân-ı temânu' delili Mâtürîdî tarafından kullanılmıştır. (s.145) Mu'tezile'nin rü'yetullahı kabul etmemesine karşı Ebû Hanîfe rü'yetullahın gerçekleşeceğini, cennette müminlerin bizzat Allah'ı göreceğini kabul etmiştir. Avcı'ya göre Mâtürîdî de rü'yetullahı kabul etmiş, Kur'ân'dan ayetlerle gerçekleşeceği meselesini detaylı bir şekilde ele almış ve kendi döneminde bu meselenin güncelliğini koruyup tartışıldığı izlenimini vermiştir. (s.157)

Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe'nin iman hakkındaki görüşleri *İmam Mâtürîdî'nin İman Anlayışında Ebû Hanîfe'nin Etkisi* adlı ikinci bölümde incelenmiştir. Yazar bu noktada İmam Mâtürîdî'ye göre imanın kalbin tasdikinden ibaret olmakla birlikte onun Kur'ân'dan ayetlerle Kerrâmiyye'nin imanı yalnızca dilin ikrarı şeklinde tanımlamasına karşı çıktığı düşüncesini vurgulamıştır. (s.168) İman yalnızca marifet şeklinde de tanımlanamamakta çünkü bu şekilde tanımlandığı takdirde cehlin

inkârı doğuracağını belirtmektedir. Yazara göre iki âlimin de ittifakla kabul ettiği husus imanın kalp ile tasdik ve dil ile ikrarla gerçekleşmesi gerektiğidir. (s.171) Ehl-i sünnet âlimleri genel olarak mukallidin imanını kabul etseler de Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî mukallidin imanını kanıtlarla desteklemesi gerektiği görüşündedirler. Özellikle Ebû Hanîfe mukallidin imanını sahih görmüş ancak kanıtlarla desteklemediği sürece o kişinin fâsık bir mümin olacağını belirtmiştir. (s.173) Avcı'ya göre Mâtürîdî, mukallidin imanını hususunda katı bir tutum benimsemiş, itibar edilen imanın taklidî iman değil tahkîkî iman olacağını savunmuştur.

Yazar Hâricîler'in büyük günah işleyen kişiyi tekfir ederek kâfir saymalarının farklı âlimlerin bu meseleyi iman ve amel meselesi etrafında, imanın amelden mi olduğu yoksa iman ve amelin ayrı şeyler mi olduğu gibi soruları merkeze alarak tartışmasına yol açtığını belirtmiştir. Hadis taraftarları Hâricîlerin bu görüşlerine paralel bir şekilde imanın artıp eksilebileceğini, büyük günah işleyen imandan çıkacağını ancak İslâm'dan çıkmayacağını savunmuşlardır. Bu iki gruba zıt bir biçimde duruş benimseyen Mürcie amel ve iman ayrımına gitmiş, büyük günah işleyen kişilerin durumunu Allah'a bırakmış ve Avcı'ya göre bu konuda en büyük desteği de Ebû Hanîfe'den görmüştür. (s.181) Yazar Ebû Hanîfe'nin konu hakkındaki görüşünü '*tasdiki kaybeden iman vasfını kaybeder, ameli terk eden ise tasdiki kaybetmiş olmaz*' cümlesiyle vurgulamış ve İmam Mâtürîdî'nin de Ebû Hanîfe'nin bu görüşlerine aynen katılarak salih ameller olmasa dahi iman gerçekleşir dediğini belirtmiştir. (s.187) Büyük günah işleyeninin durumunu âhirete erteleyerek Mürciî tavrı takınan Ebû Hanîfe, böyle kimselerin dinden çıkmayıp cehennemde de ebedi kalmayacaklarını ifade etmiş ve 'ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği' görüşünü de benimsemiştir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerini teyit eden Mâtürîdî için büyük günah işleyen tasdik sahibi olmaya devam etmekte, imandan çıkmak için dinî emirleri reddetmek gerekmektedir. (s.196) Yazar iman bahsinde tartışılan bir başka konu olarak Ebû Hanîfe'nin imanda artma eksilme olmayacağını kabul etmesini onun gibi Mâtürîdî'nin de amellerin işlenmesiyle imanın artmayacağı yahut terkiyle azalmayacağı hususunu konu edinmiştir. (s.204) Avcı 'Ben inşallah müminim' şeklindeki bir iman ifadesinin imanda bir şüphe ve tereddüt içereceği bu sebeple imanda istisna yapıp yapılamayacağı hususunun tartışılan iman bahislerinden olduğunu ve Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin imanda istisna yapılamayacağını, bu görüşleriyle de Mürciî tavrı benimsediklerini belirtmiştir. (s.214) Zira ilk dönem kelâm tartışmalarında ircânın şartlı imanını terkle başladığı ve bir kimseye Mürcie denilebilmesi için 'ben muhakkak müminim' demesi gerektiğini de delil olarak getirmektedir. İman ve İslâm kavramlarının ayrı mı yoksa aynı manalara mı geldiği de iman bahislerinde tartışılmıştır. Avcı, Mâtürîdî'nin bu hususta da hocası Ebû Hanîfe'yi takip ederek iman ve İslâm kavramlarının kelime olarak farklı olsalar da dinde ifade ettikleri mana bakımından aynı olduklarını belirtmiştir. (s.227) Yazara göre Ebû Hanîfe'nin dikkat çeken görüşlerinden birisi de imanda eşitlik konusudur. O, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîlerin ve bütün müminlerin imanlarının eşit olduğu görüşünü savunmuştur. Yazar bu hususu detaylandırarak konunun Mürcie ve Hadis taraftarları arasındaki bir tartışmadan doğduğunu ve Mürcie'ye göre de Arap olsun olmasın her Müslümanın imanının eşit olduğunun altını çizmektedir. (s.243) Mâtürîdî bu konuya doğrudan değinmemekte ancak 'bizim imamımız' şeklindeki bir ibareyle *Kitâbü't-Tevhid*'de Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktarmaktadır. Bu aktarım onun görüşlerinde Ebû Hanîfe'nin etkisini apaçık bir şekilde göstermektedir. (s.245)

İman esaslarından biri olan peygamberlere iman kelâm eserlerinde nübüvvet başlığı altında, âhirete dair konular sem'iyât başlığı altında incelenmiştir. Avcı, Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin bu konudaki görüşlerini ise *İmam Mâtürîdî'nin Nübüvvet ve Âhiret Görüşlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* adlı üçüncü bölümde ortaya koymuştur. Yazar öncelikle nübüvveti yani peygamberlik kurumunu inkâr etmenin Allah'ı da inkâr etmek anlamına geleceğini belirten Ebû Hanîfe'ye karşılık Mâtürîdî'nin Allah'a inanmayanın O'nun peygamber göndereceğine de inanmayacağını öne sürdüğünü belirterek konuyu ele almaya başlamıştır. (s.253) Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe için Hz. Peygamber'in kendi şahsındaki mükemmellikler ve Allah'ın ona verdiği en büyük aklî delil olan Kur'ân-ı Kerim onun peygamberliğine de delil teşkil etmektedir. (s.289) Yazar âhiret inancını hikmet ve adalet kavramlarıyla bağdaştırarak açıklayan Mâtürîdî'nin dünyanın yaratılışının hikmetli olmasının bir gereği ve insanların dünyada yaptıklarına bir karşılık görmeleri açısından âhiret hayatını zorunlu gördüğünü belirtmiştir. (s.303) Kabir azabı, ba's, haşr, hesap ve mizân, amel defteri, cennet ve cehennem gibi âhiretle ilgili haller iki âlim tarafından da kabul edilmiş, Ebû Hanîfe'nin kabir azabının bizzat kabirde yakılma şeklinde olacağı görüşü Mâtürîdî tarafından arz ve müşahede azabı olacağı şeklinde yorumlanmıştır. (s.322) Va'd ve va'id anlayışları da benzer olan Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî, bu görüşlerinde de Mürcie ile paralellik göstermişlerdir. (s.348)

Kelâmın ana konularından olan kader ve kulların fiilleri meselesi insanın özgürlüğü, iradesi ve fiilleri seçmede ne kadar etkin olduğu bağlamında tartışılmıştır. Yazar bu konuyu da *İmam Mâtürîdî'nin Kader ve Kulların Fiilleri Görüşlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* adlı dördüncü ve son bölümde incelemiştir. Kader, Ebû Hanîfe tarafından 'meydana gelecek her şeyin ezelde tayin edilmesi' kaza ise 'tayin edildiği şekliyle zamanı gelince gerçekleşmesi' şeklinde tanımlanmıştır. Allah her şeyi ilminde herhangi bir değişme olmadan bilmektedir. İmam Mâtürîdî'ye göre ise kader her şeyin Allah'ın takdirine göre gerçekleşmesi, olmuş ve olacak şeylerin Allah'ın ilmiyle sınırlanması anlamına gelmektedir. (s.370) İnsanın fiilleri hidâyet ve dalâlet, istitâat, kesb ve yaratma, Allah'ın irade ve meşetî ve kulların fiilleri başlıkları altında ele alınmıştır. Buna göre Allah dilediğini hidâyete erdirir ve dilediğini ise dalâlete düşürerek saptırır ancak insanlar bu fiillerini Ebû Hanîfe'nin deyimleriyle '*kâfir olan kendi fiili, inkârı ve inadı ile kâfir olmuştur*' şeklinde kendi özgür iradeleriyle meydana getirirler. (s.384) Allah insana fiilini meydana getirmesi için güç vermiş, insanı güç yetiremeyeceği şeylerle yükümlü kılmamıştır. Kul fiili yapmadan önce Allah bu fiile ait kudreti kulda yaratmakta kul da bu güç ve kudretle fiilini yapmaktadır. Bu bakımdan fiili kesbeden kul, fiili yaratan ise Allah'tır. Avcı bu konuda Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin özellikle Cebriyye'nin görüşlerine karşı insanın fiili işleme kudretine sahip olduğunu savunduklarını belirtmiştir. (s.395) Bu iki âlim kulların fiillerinin mahlûk olduğu görüşünü benimsemiş bu konuda Mu'tezile'nin '*kul kendi fiilinin halıkıdır*' tezini reddetmişlerdir. (s.419) Bu bakımdan insanın fiillerini yaratanın Allah olduğu vurgulanarak insana tamamen hürriyet verilmemiş ancak cebir anlayışı da benimsenmeyerek insanın fiillerinde özgür bu sebeple de sorumlu olduğu ifade edilmiştir.

İncelediğimiz çalışmada Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin kelâma dair görüşleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve sonuç olarak Mâtürîdî'nin fikirlerinin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin bulunduğu kanıtlanmıştır. Mâtürîdî'nin eserleri ve görüşleri hakkında birçok çalışma yapılmış ancak onun Ebû Hanîfe ile olan fikrî bağlantısı hakkında başlı başına bir eser ortaya konmamıştır. Bu açıdan incelediğimiz bu eser alanında bir boşluğu doldurmuş ve literatüre katkı sağlamış gözükmektedir. Mâtürîdî Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirmiş ve daha sistemli bir hale

getirmiştir. Ebû Hanîfe'nin icmâlen serdettiği fikirlerini o, kitap ve sünnetten naklî ve aklî delillerle detaylandırmış fikirlerinin arka planını Mürcîî kaynaklı Hanefilik oluşturmuştur. Metin Avcı'nın doktora tezi olarak kaleme aldığı ve kitaplaştırdığı bu eser ilahiyat alanı ve özellikle kelâm ilmine dair okumalar yapmak isteyenlere yönelik bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşlerini derli toplu ele alarak ortaya koyması, birincil kaynaklara başvurularak yazılması ve akademik bir üsluba sahip olması eseri başarılı ve okunmaya değer kılan yönlerdendir. Mâtürîdîliğin iki ana kurucusunun görüşlerini birincil kaynaklardan okumak isteyenlere tavsiye edilir. Ancak eserde mevcut olan yazım yanlışları, eksik yazılan kelimeler (s.94, s.189, s.198, s.249, s.263, s.271, s.366, s.384, s.388, s.428) ve özellikle 'de-da' eklerinin yanlış yazılması (s.85, s.177, s.188, s.220, s.222, s.256, s.267, s.345) okuyucuyu zorlayabileceği veya yanlış anlaşılmalara sebep olabileceğinden dolayı sonraki baskılarda düzeltilmesi umut edilir.

Kaynakça

Avcı, Metin. *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.